

Jerzy Piekalski

Policentryczne struktury protomiast Europy Środkowo-Wschodniej

Miasta wczesnego średniowiecza to „miasta tamtego czasu”, ośrodki o własnej specyfice kształtowanej ówczesnymi warunkami i możliwościami. Proste porównanie ze społecznymi i gospodarczymi strukturami mieszczańskimi, wraz z przestrzenną organizacją ich funkcjonowania, nie wyjaśni ich charakteru. Zwodnicza byłaby także ich ocena według kryteriów dnia dzisiejszego. Dla odróżnienia od urbanistycznych organizmów czasów późniejszych określamy je często jako protomiasta, wskazując jednocześnie na pokrewieństwo z przedstawionym przez Waltera Cristallera fenomenem „ośrodka centralnego”¹. Problemem pozostaje natomiast ocena stopnia zurbanizowania terenów Europy Środkowo-Wschodniej przed przełomem cywilizacyjnym, jaki nastąpił w wieku XIII. Nieostre kryteria wydzielenia ośrodków wczesnomiejskich stwarzały przez lata trudną do przewyciężenia pokusę wzbogacenia krajobrazu urbanistycznego tej strefy kulturowej. Po kilkunastu latach od podjęcia tematu wczesnych miast mam odczucie, że także moje kalkulacje były w tym względzie zbyt optymistyczne². Dzisiaj wiadomo, że problem z oddzieleniem protomiasta lub też ośrodków wczesnomiejskich od innych struktur osadniczych jest odzwierciedleniem ich rzeczywistych cech, a także różnic w stosunku do późniejszego obrazu miast, zakodowanego w naszej świadomości. Nie odpowiemy precyzyjnie na pytanie, kiedy gród z osadą podgrodową przerodził się w oparte na nieagrarniej gospodarce protomiasto, ponieważ granica między nimi jest nieostra, zależna od naszego, subiektywnego doboru kryteriów. Nie wyznaczymy również granic obszarów wczesnych miast. Brak jednoznacznych cezur chronologicznych i terytorialnych wydaje się być charakterystyczną cechą starszej fazy urbanizacji Europy Środkowej po obu stronach Łaby. Dodatkowym utrudnieniem ich analizy jest brak bądź mizernia odnoszących się do nich przekazów pisanych. W konsekwencji powoduje to, że część badaczy sceptycznie ocenia miejski charakter takich zespołów osadniczych, zwłaszcza jeśli chodzi o ośrodki położone na terenach wykraczających poza dawne granice cesarstwa karolińskiego. Ich obecność i istotną rolę w organizacji społecznej i gospodarczej podkreślają głównie archeolodzy. Rzadziej odnoszą się do nich historycy, podkreślając zwykle ich odmienność w stosunku do wczesnych miast „starej Europy”, a podobieństwo do protomiast Skandynawii, celtyckiej strefy Wysp Brytyjskich i Węgier³.

Rezultatem dyskusji prowadzonej w środowisku archeologów jest charakterystyka najstarszej fazy średniowiecznej urbanizacji, zaproponowana przez Johna Schofielda i Heiko Steuera⁴.

¹ W. Cristaller, *Die zentralen Orte in Süddeutschland*, Jena 1933.

² J. Piekalski, *Von Köln nach Krakau. Der topographische Wandel früher Städte*, „Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters”, Beiheft 13, Bonn 2001, np. s. 88–89, 116–117.

³ Zob. np. E. Pitz, *Europäisches Städtewesen und Bürgertum: von der Spätantike bis zum hohen Mittelalter*, Darmstadt 1991, s. 212–219; R. Bartlett, *Tworzenie Europy. Podbój, kolonizacja i przemiany kulturowe 950–1350*, Poznań 2003, s. 256–260.

⁴ J. Schofield, H. Steuer, *Urban settlement*, [w:] *The Archaeology of Medieval Europe*, red. J. Graham-Campbell, M. Valor, Aarhus 2007, s. 111–153.

Ryc. 1. Praga około 1200 r. : 1 — suburbium z kościołami św. Mikołaja i św. Marcina, 2 — osada Rybáře z kościołem św. Piotra, 3 — osada Obora z kościołem św. Jana Chrzciciela, 4 — Strahov z klasztorem premonstratensów, 5 — osada Trávník z komandorią Joannitów, 6 — osada Nebovidy z kościołem św. Wawrzyńca, 7 — osada Ujezd z kościołem św. Jana Chrzciciela, 8 — osada Petřin z kościołem św. Wawrzyńca, 9 — osada przy kościele św. św. Filipa i Jakuba, 10 — Rubna z kościołem św. Klemensa, 11 — osadnictwo w strefie późniejszego klasztoru św. Cyriakusa, 12 — osadnictwo w strefie późniejszego klasztoru klarysek, 13 — osada Ujezd z kościołem św. Klemensa, 14 — Poříče z kościołem św. Piotra, 15 — obszar późniejszego Starego Miasta z kościołami romańskimi, 16 — osadnictwo z kościołami św. Piotra na Struze i św. Wojciecha, 17 — Opatovice z kościołem św. Michała, 18 — osada przy kościele św. Wawrzyńca, 19 — osada Zderaz z kościołem św. Wacława, 20 — osada Rybnik z kościołem św. Stefana, 21 — kościół św. Jana, 22 — suburbium przy Vyšehradzie z kościołami św. św. Kosmy i Damiana, św. Jana Chrzciciela oraz św. św. Mikołaja i Andrzeja, a — strefa zalewowa, b — strefa zalewowa przy Vyšehradzie, c — terasa staromiejska, d — żwir, e — grody, f — osadnictwo otwarte.

Według: V. Huml, Z. Dragoun, R. Novy, *Der archäologische Beitrag...*, z uzupełnieniami autora

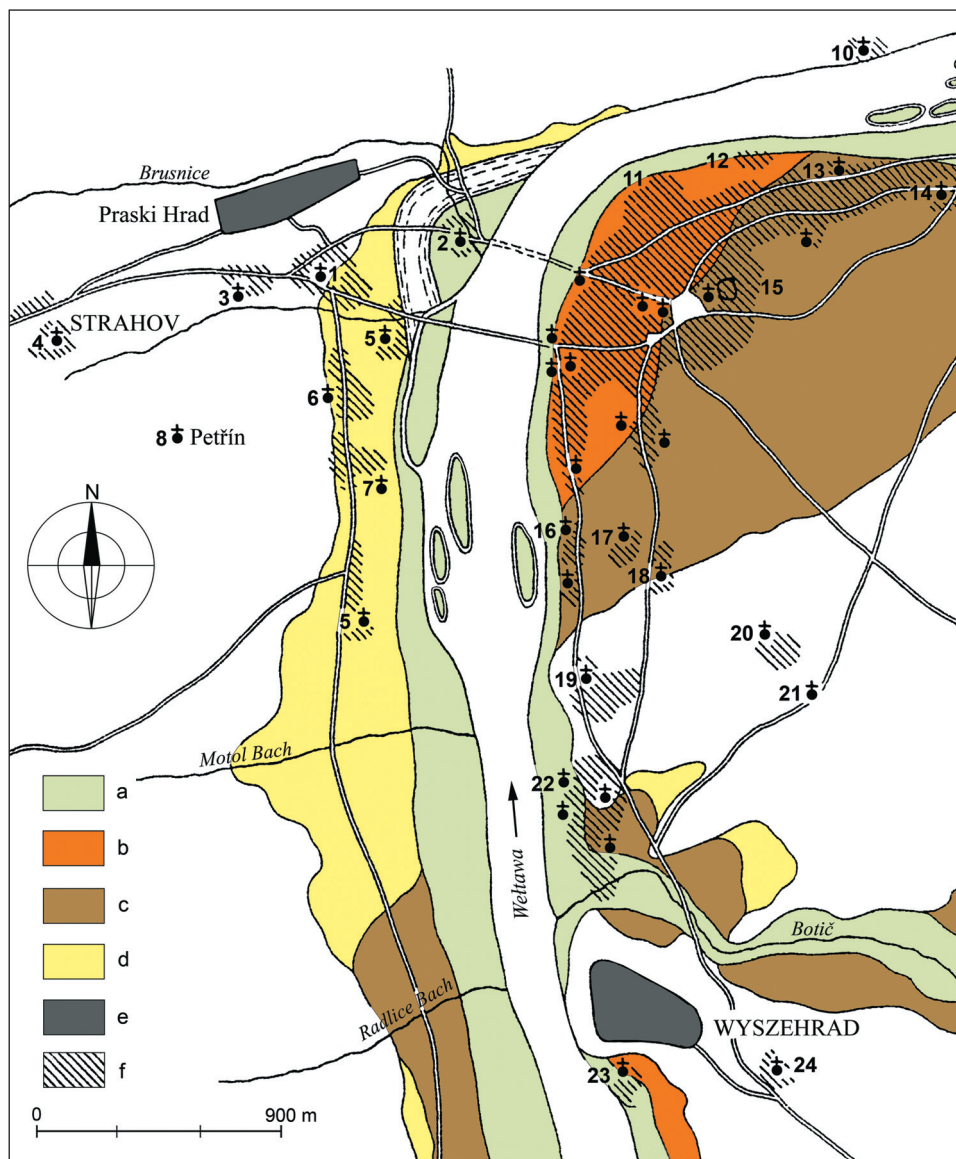
Fig. 1. Prague, c. 1200: 1 — a suburb with St Nicolas' and St Martin's churches, 2 — the settlement Rybáře with St Peter's church, 3 — the settlement Obora with St John the Baptist's church, 4 — Strahov with a Premonstratensian priory, 5 — the settlement Trávník with a Hospitallers commandry, 6 — the settlement Nebovidy with St Lawrence's church, 7 — the settlement Ujezd with St John the Baptist's church, 8 — the settlement Petřin with St Lawrence's church, 9 — the settlement at St Philip and James' church, 10 — Rubna, with St Clement's church, 11 — settlements in the later area of St Cyriacus monastery, 12 — settlements in the later area of Poor Clares' monastery, 13 — the settlement Ujezd with St Clement's church, 14 — Poříče, with St Peter's church, 15 — the later Old Town, with Romanesque churches, 16 — settlements around St Peter's na Struze and St Adalbert's churches, 17 — Opatovice, with St Michael's church, 18 — a settlement near St Lawrence's church, 19 — the settlement Zderaz with St Wenceslas' church, 20 — the settlement Rybnik with St Stephen's church, 21 — St John's church, 22 — a suburb near Vyšehrad with churches of St Cosmas and Damian, St John the Baptist, and St Nicholas and Andrew, a — flood land, b — the flood land at Vyšehrad, c — an Old Town terrace, d — gravel, e — strongholds, f — open settlements. After: V. Huml, Z. Dragoun, R. Novy, *Der archäologische Beitrag...*, supplemented by the author

Biorąc pod uwagę całą Europę zachodniochrześcijańską, widzą oni bogatą mozaikę ośrodków protomiejskich, reprezentujących typy zróżnicowane pod względem genezy, funkcji, podstaw prawnych, a także organizacji przestrzennej. Protomiasta położone w interiorze Europy Środkowo-Wschodniej przedstawione zostały przez tych autorów łącznie z ośrodkami leżącymi dalej na zachód, w strefie między Renem a Łabą. Podobieństwo protomiast zachodniej i wschodniej strefy środkowoeuropejskiego interioru wynikało z podobnej genezy — wszystkie one powstały przez krystalizację osadnictwa przy wybitnych ośrodkach władzy świeckiej bądź religijnej. Ta właśnie cecha różni je od postantycznych miast nad Renem i Dunajem, a więc przy dawnym limesie, a także od emporiów rzemieślniczo-targowych nad Morzem Północnym i Bałtykiem, o których powstaniu zdecydowały głównie czynniki gospodarcze⁵.

Wyróżniającą się cechą protomiast wewnętrznej strefy Europy Środkowej jest heterogeniczność przestrzeni, przejawiająca się obecnością kilku członów osadniczych o odmiennych, uzupełniających się funkcjach. Na terenach położonych na zachód od Łaby można wskazać na przykład Duisburg, Würzburg, Münster, Magdeburg czy też Hildesheim. Ich liczbę w Europie Środkowo-Wschodniej trzeba widzieć jako ograniczoną. Najwyraźniej cechy przedlokacyjnego, policentrycznego protomiasta uwidaczniają Praga, Wrocław i Kraków⁶.

⁵ P. Urbańczyk, *The origins of towns on the outskirts of medieval Europe — Poland, Norway and Ireland*, „Archaeologia Polona”, t. 32, 1994, s. 109–127; J. Piekalski, *Von Köln nach Krakau...*, s. 63–88.

⁶ J. Piekalski, *Praga, Wrocław i Kraków. Przestrzeń publiczna i prywatna w czasach średniowiecznego przelomu*, Wrocław 2014, s. 21–63.

Indywidualność każdego z nich warta jest odrębnego omówienia. Mieszczą się one wprawdzie w obrębie jednej kategorii protomiasta i mają szereg wspólnych cech, jednak każde z nich jest inne, kształtowane własnym tokiem rozwoju.

Do budowy grodów w Pradze i Krakowie, wyniesionych wkrótce do roli stołecznych ośrodków władzy państwowej, wybrano kulminacje terenu nad wielkimi rzekami. W Pradze powstały dwa grody, Praski Hrad i Vyšehrad, zajmujące cyple wysoczyznowe położone po przeciwnych brzegach Wltawy. Szczególne znaczenie dla lokalizacji przyszłego miasta miały obronne walory wzniesienia, na którym powstał w końcu IX w. Praski Hrad (ryc. 1). Ma ono postać wydłużonego grzbietu terenowego nad lewym brzegiem rzeki, nad północno-zachodnią krawę-

dzią Kotliny Praskiej⁷. Hrad, łączący funkcje władzy świeckiej i centralny ośrodek religijny, jest najstarszym elementem policentrycznego protomiasta w Pradze.

Vyšehrad, drugi praski gród, umieszczono w X wieku na prawym brzegu Wełtawy, na cyplu zamykającym Kotlinę Praską od południowego wschodu. Od północy cypel ograniczony był doliną potoku Botič, od zachodu przylegał bezpośrednio do stromego brzegu Wełtawy. Plan fortyfikacji Vyšehradu, warunkowany formą wyniesienia, obejmował teren o planie zbliżonym do trójkąta o zaokrąglonych narożach. Południowo-zachodnia część tego trójkąta, mieszcząca się w obrębie kąta prostego, wydzielona została fosą, jako czworoboczny „akropol” zawierający siedzibę księcia wraz z kaplicą⁸. O religijnym znaczeniu grodu decydowała zbudowana po 1070 r. kolegiata św. Piotra i Pawła⁹.

Za najstarszą rzemieślniczo-targową strefę Pragi uważa się ufortyfikowane suburbium leżące na południe od Hradu. Przyjmuje się, że krystalizowało się ono od IX w. na stoku wzgórza, zwłaszcza w jego niższej strefie, gdzie zbiegały się prowadzące do grodu drogi. Od wschodu suburbium ograniczone było starorzeczem Wełtawy. Zabudowa osady skupiała się w strefie późniejszego placu Malostranské Náměstí i rozwijała się w kierunku południowo-wschodnim, do przeprawy przez rzekę, gdzie mieścił się dwór biskupi. Teren zajęty przez suburbium miał formę wydłużonego owalu o powierzchni około 14–15 ha, a targ lokalizowany jest przy drodze do południowej bramy grodu¹⁰. Inne ulice prowadziły na południowy wschód do mostu na Wełtawie, na południe do osady Nebovidy i na zachód do osady Obora i do klasztoru Strachov¹¹. Ciągi komunikacyjne między zabudową zostały częściowo odtworzone, wykazując plan nieregularny¹². Zniszczono je po 1257 r., w trakcie budowy miasta lokacyjnego. Według jednej

⁷ I. Borkovský, *Opyš Pražského hradu*, „Památky archeologické”, t. 53, 1962, s. 129–200; tenże, *Pražský hrad v době přemyslovských knížat*, Praha 1969, s. 12; I. Boháčová, J. Frolik, Z. Smetánka, B. Nechvátal, L. Hrdlička, *Prague Castle, Vyšehrad Castle and the Prague Agglomeration*, [w:] *25 Years of Archaeological Research in Bohemia*, „Památky archeologické”, Supplementum 1, Praha 1994, s. 153–184; I. Herichová, *Rekonstrukce původního reliéfu jižního svahu v centralní části Pražského hradu*, „Archeologia Pragensia”, t. 12, 1996, s. 339–345; L. Hrdlička, *K výpovědi stratigrafického vývoje Pražského hradu*, „Archeologické rozhledy”, t. 49, 1997, s. 649–662; tenże, *Jak se měnila a rostla středověká Praha*, [w:] *Neživá příroda Prahy*, red. J. Kovanda, Praha 2001, s. 201; I. Boháčová, I. Herichová, *Raně středověký sídelní areál v západní části hradčanského ostrohu*, „Archeologica Pragensia”, t. 19, 2008, s. 257–308.

⁸ B. Nechvátal, *Rotunda sv. Martina a bazilika sv. Vavřince na Vyšehradě. Archeologický výzkum*, Praha 2009.

⁹ Tenże, *Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Archeologický výzkum*, Praha 2004.

¹⁰ J. Čiháková, J. Zavřel, *Přírodní poměry a počátky osídlení jádra pražské Malé Strany*, „Archeologia Historica”, t. 20, 1995, s. 177–179; tychžé, *Ibráhimův text a archeologické poznání Malé Strany*, „Archeologia Pragensia”, t. 13, 1997, s. 93–103; J. Havrda, *Příspěvek k osídlení jihozápadního předpolí Pražského Hradu v 9.–10. století*, tamže, t. 12, 1996, s. 141–152; J. Čiháková, *Malá Strana od pravěku do vrcholného středověku*, [w:] *Umělecké památky Prahy*, cz. 3: *Malá Strana*, red. P. Vlček i in., Praha 1999, s. 11–27; J. Čiháková, Z. Dragoun, J. Podliska, *Pražská sídelní aglomerace v 10.–11. století*, [w:] *Přemyslovský stát kolem roku 1000*, red. L. Polanský, J. Sláma, D. Třeštík, Praha 2000, s. 127–146; J. Čiháková, J. Havrda, *Malá Strana v raném středověku. Stav výzkumu a rekapitulace poznání — Malá Strana (Lesser Town)*, [w:] *Prague in the Early Middle Age. The current status of archaeological excavations*, „Archeologické rozhledy”, t. 60, 2008, s. 209–215.

¹¹ J. Havrda, M. Tryml, *Nebovidy. Středověká osada v pražském podhradí*, Archeologické Prameny k Dějinám Prahy, 6, Praha 2013, s. 109–119.

¹² J. Čiháková, M. Müller, *Dřevěná cesta přes mokřinu v jihozápadním rohu Malostranského náměstí. Vyhodnocení archeologických výzkumů. A timber road over the marsh in the south western corner of the Malostranské square. Evaluation of archaeological excavations*, Archeologické prameny k dějinám Prahy, 3, Praha 2008; T. Cymbalak, J. Podliska, *New Discoveries of Early Medieval Streets in Lesser Town in Prague. Contribution to Knowledge of Communications Network of Suburbium of the Prague Castle*, [w:] *Ulica, plac i cmentarz w publicznej przestrzeni średniowiecznego i nowożytnego miasta Europy Środkowej. Strasse, Platz und Friedhof in dem öffentlichen Raum der Mittelalterlichen Stadt Mitteleuropas*, red. S. Krabath, J. Piekalski, K. Wachowski, *Wratslavia Antiqua*, t. 13, Wrocław 2011, s. 307.

z koncepcji, na wschodnim wybrzeżu suburbium, przy brodzie na późniejszym Klarovie, rozwijało się osadnictwo kupców żydowskich, przeniesione później na prawy brzeg rzeki¹³.

Nieagrarnie osadnictwo wydziela się także w prawobrzeżnej części wczesnej aglomeracji praskiej. W XI wieku rozwinęło się suburbium na terasie przed północną krawędzią Vyšehradu. W jego obrębzie powstały kościoły św. Kosmy i Damiana, św. Mikołaja i Andrzeja oraz św. Jana¹⁴. Zabudowa mieszkalna była drewniana, a towarzyszące jej piece metalurgiczne naświetlają prowadzoną tam działalność gospodarczą¹⁵.

Na podstawie znanych ze źródeł pisanych nazw miejscowych, rozmieszczenia romańskich kościołów i w oparciu o odkrycia archeologiczne zlokalizowano także inne osady położone na północ od Vyšehradu i towarzyszącego mu suburbium. Były to: Zderaz z kościołem św. Wacława, Na Struze z kościołem św. Piotra i Wojciecha, Opatowice z kościołem św. Michała, prawobrzeżny Ujezd z kościołem św. Marcina, osada z kościołem św. Łazarza i osada przy przeprawie przez Wełtawę z kościołem św. Klemensa¹⁶. Funkcja i znaczenie tych osad nie są w literaturze przedmiotu pojmowane jednoznacznie. Propozycje wiązania ich z handlem nie znalazły dotąd wyraźnego potwierdzenia w źródłach¹⁷.

Kluczem do wyjaśnienia genezy osadnictwa na terasie staromiejskiej jest potwierdzona źródłami archeologicznymi intensywna działalność metalurgiczna. Ewidencja śladów wytopu i wstępnej obróbki żelaza na prawym brzegu rzeki informuje, że część pracowni przeniesiono z suburbium pod Hradem już w końcu X wieku. W wieku XI objęły one gęstą siecią całą terasę zalewową w strefie zakola Wełtawy, co w rezultacie pociągnęło za sobą rozwój zabudowy. Zdaniem Martina Ježka z tą działalnością wiązała się budowa na terasie prawobrzeżnej większości z kilkunastu obecnych tam niewielkich kościołów romańskich¹⁸. Tym samym podważyła ona starszą koncepcję, wiążącą te budowle z dostojnikami książęcymi, którzy mieli zamieszkiwać praską aglomerację osadniczą¹⁹. Podkreśla także, że przy kościołach nie odkryto śladów dworów,

¹³ H. Ječný, J. Čiháková, S. Kršaková, H. Olmerová, D. Stehlíková, L. Špaček, M. Tryml, *Praha v raném středověku. Jeden ze současných pohledů na vývoj přemyslovského města*, „Archaeologica Pragensia”, t. 5/2, 1984, s. 220.

¹⁴ V. Huml, Z. Dragoun, R. Nový, *Der archäologische Beitrag zur Problematik der Entwicklung Prags in der Zeit vom 9. bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts und die Erfassung der Ergebnisse der historisch-archäologischen Erforschung Prags*, „Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters”, t. 18/19, 1990/91, s. 41; Z. Dragoun, *Zur Frage der frühmittelalterlichen Kirchen auf dem Gebiet der Prager Altstadt*, [w:] *Život v archeologi středověku. Sborník příspěvků věnovaných Miroslavu Richterovi a Zdenku Smetánkovi*, red. J. Kubková, J. Klápště, M. Ježek, P. Meduna, Praha 1997, s. 149–159.

¹⁵ I. Pavlů, *K otázce osídlení vyšehradského podhradi*, „Sborník Československé společnosti archeologické”, 4, 1970/71, s. 133–144; M. Beranová, *Kováři ve vyšehradském podhradí v 11.–13. století*, „Archeologické rozhledy”, t. 31, 1979, s. 300–304; J. Podliska, *Herstellung und Bearbeitung von Eisen in der vorlokationszeitlichen Siedlungsagglomeration von Prag. Ein archäologischer Beitrag zur Erkenntnis der nichtagrarisches Produktion des 9.–13. Jahrhunderts*, [w:] *Das wirtschaftliche Hinterland der frühmittelalterlichen Zentren. Internationale Tagungen in Mikulčice VI*, red. L. Poláček, Brno 2008, s. 169–172.

¹⁶ H. Ječný i in., *Praha v raném středověku...*, s. 215–220; J. Richterová, *Záchranný výzkum v Klimentské ulici, Praha I-Nové Město*, „Archeologické rozhledy”, t. 29, 1977, s. 417–427; V. Huml, *K počátkům kostela sv. Klimenta na Novém Městě pražském*, „Archaeologia historica”, t. 3, 1978, s. 83–93; tenže, *K osídlení vltavského břehu Starého a Nového Města pražského ve 12. a 13. století*, „Pražský sborník historický”, t. 14, 1981, s. 50; tenže, *Kostel sv. Klimenta na Novém Městě pražském, ve světle historickoarcheologického výzkumu*, „Archaeologica Pragensia”, t. 8, 1987, s. 157–254; Z. Dragoun, *Praha II-Nové Město, Vyšehradská ulice*, „Pražský sborník historický”, t. 21, 1988, s. 199; V. Huml, Z. Dragoun, R. Nový, op. cit., s. 41.

¹⁷ H. Ječný i in., op. cit., s. 215–220; V. Huml, Z. Dragoun, R. Nový, op. cit., s. 42–44; L. Hrdlička, *K procesu osídlování staroměstských teras. Výzkum v čp. 432/I*, „Archaeologica Pragensia”, t. 12, 1996, s. 163–183; tenže, *O kształtowaniu się terenu Starego Miasta w Pradze*, „Kw.HKM”, R. XLIV, 1996, nr 1, s. 13–18.

¹⁸ M. Ježek, *A Mass for the Slaves: from Early Medieval Prague*, [w:] *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*, red. J. Machaček, Š. Ungermaier, Studien zur Archäologie Europas, t. 14, Bonn 2011, s. 632.

¹⁹ Z. Dragoun, *Zur Frage der frühmittelalterlichen Kirchen...*; J. Klápště, *Proměna v českých zemích ve středověku*, Praha 2005, s. 52–60.

potwierdzono natomiast hutnictwo żelaza. Pojedyncze przykłady kościołów, których fundatora można ustalić, powstały za sprawą księcia lub biskupa.

Na X–XI wiek datuje się cmentarzyska odkryte powyżej strefy użytkowanej osadniczo przed XII wiekiem²⁰. Nie potrafimy w tej chwili jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, jaka jest ich relacja chronologiczna do najstarszych kościołów. Ostatnie wnioski z badań najstarszych cmentarzy Wrocławia i Krakowa sugerują, że przynajmniej niektóre z kościołów mogły zostać zbudowane w celu objęcia opieką i liturgiczną kontrolą pogrzebów.

Pytanie o lokalizację siedzib możnych w praskim protomieście pozostaje więc otwarte. Ich obecność przy centralnym ośrodku władzy państwowej wydaje się nie budzić wątpliwości. Jednoznacznych informacji o nich nie dają jednak ani źródła pisane, ani archeologiczne.

Dostępne możliwości datowania znalezisk archeologicznych z obrębu terasy staromiejskiej, w tym głównie ceramiki, ale także daty dendrochronologiczne, pozwalają przyjąć, że rozwój zasiedlenia jej obszaru następował bardzo szybko. Po połowie XI w. zajęło ono znaczne części późniejszego Starego Miasta²¹. Wyniki badań archeologicznych wskazują, że powstałym tam kościołom towarzyszyła głównie drewniana zabudowa. Jej intensyfikacja i rozprzestrzenienie na północny wschód nastąpiły w wieku XII²². W centrum potwierdzono je w licznych wykopach, m.in. na Rynku Starego Miasta i w Tynskim Dworze oraz w kościele św. Marcina²³. Na podstawie nowszych odkryć uważa się, że powstająca tam zabudowa drewniana miała charakter uporządkowany i była związana z siecią ulic prowadzących do targu²⁴. Tym samym zakłada się, że początki rozplanowania ulic późniejszego Starego Miasta winniśmy widzieć już w XII w.

W starszej literaturze przedmiotu północno-wschodnią strefę protomiejskiej Pragi uważano za odrębną osadę skupioną wokół kościoła św. Piotra na Pořiči²⁵. W kościele tym między rokiem 1173 a 1178 potwierdzono przywilej odrębności prawnej dla gminy gości niemieckich²⁶. Wielkie prace wykopaliskowe przeprowadzone w latach 2003–2006 na Náměstí Republiky rzuciły nowe światło na teren między romańskimi kościołami św. Benedykta, św. Klemensa i św. Piotra. Odkryta tam na powierzchni 2 hektarów zabudowa z XII wieku informuje, że strefa przy kościele św. Piotra nie była wyodrębniona, lecz tworzyła integralną część osady prawobrzeżnej.

²⁰ Z. Dragoun, *Zur Frage der frühmittelalterlichen Kirchen...*

²¹ H. Ječný i in., op. cit., s. 235; L. Hrdlička, *K procesu osídlování staroměstských teras...*, s. 174–177.

²² I. Borkovský, *Klášter bl. Anežky Přemyslovny v Praze*, „Časopis Společnosti přátel starožitnosti českých”, t. 63, 1955, s. 24–35; tenże, *Výzkum v klášteře bl. Anežky v Praze*, „Archeologické rozhledy”, t. 8, 1956, s. 194–204; H. Ječný i in., op. cit., s. 238; P. Juřina, *Předlokační zástavba v Klimentské ulici na Novém Městě Pražském*, Forum Urbes Medii Aevi, t. II, Brno 2005, s. 148–157.

²³ L. Hrdlička, *Předběžné výsledky výzkumu v paláci Kinských v Praze na Starém Městě*, [w:] *Středověká archeologie a studium počátků měst*, Praha 1977, s. 212; tenże, *Týnský dvůr a středověká Praha. Archeologický výzkum 1976–1986*, Praha 2005, s. 6; L. Hrdlička, Z. Dragoun, J. Richterová, *Praha I-Staré Město, Ungelt*, „Pražský sborník historický”, t. 13, 1981, s. 165–174; M. Bureš, V. Kašpar, P. Vařeka, *The Formation of the High Medieval Towns along the Old Town Square in Prague*, [w:] *Urbanism in Medieval Europe. Papers of the „Medieval Europe. Brugge 1997” Conference*, t. 1, red. G. De Boe, F. Verhaeghe, Zelik 1997, s. 205–209; Z. Dragoun, *Záchranný výzkum v kostele sv. Martina ve Zdi na Starém Městě pražském*, „Archaeologia Historica”, t. 4, 1979, s. 33–43.

²⁴ P. Juřina, *Předlokační zástavba v Klimentské ulici...*, s. 154.

²⁵ L. Špaček, *Archeologický výzkum Petřské čtvrti*, „Zpravodaj pražského střediska státní památkové péče a ochrany přírody”, t. 20, 1983, s. 1–9; S. Kršáková, *Z dějin svatopetrské osady*, tamže, s. 10–16; M. Bureš, V. Kašpar, P. Vařeka, *Preliminary Report on the 1992–1993 excavations at the medieval site near to St Peter's church, Prague*, [w:] *Mediævalia Archaeologica Bohemica 1993*, „Památky archeologické”. Supplementum 2, Praha 1994, s. 205–214; M. Bureš, V. Kašpar, L. Špaček, P. Vařeka, *The 13th century pre-urbansettlement complex near the St. Peter's church in Prague*, [w:] *Urbanism in Medieval Europe. Papers of the „Medieval Europe Brugge 1997” Conference*, t. 1, red. G. De Boe, F. Verhaeghe, Zelik 1997, s. 7–17.

²⁶ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, vol. 1, wyd. G. Friedrich, Pragae 1904–1907, nr 290; J. Kejíř, *K privilegii knížete Soběslava II*, „Právně historické studie”, t. 15, 1969, s. 241–258.

Można w tej chwili przyjąć, że cały obszar otoczony zakolem Wełtawy był w XII i w początkach XIII wieku zasiedlony²⁷. Nowe ustalenia przeczą opinii o drugorzędnym znaczeniu strefy osadniczej w północno-wschodniej części protomiejskiej Pragi. Sugeruje się wręcz rezydencjonalny charakter Poříči, a przynajmniej jego zachodniej części. Jako mieszkańców przedstawia się kupców obcych, zapewne niemieckich, bo na nich wskazują źródła pisane, ale możliwe, że także romańskich i żydowskich²⁸.

Obecny stan wiedzy nie pozostawia wątpliwości, że prawobrzeżna osada rzemieślniczo-targowa była w pierwszych dziesięcioleciach XIII w. najrozleglejszą częścią praskiej aglomeracji osadniczej. Ona to właśnie decydowała o nieagrarnym charakterze gospodarki protomiasta. Dynamikę rozwoju społecznego i ekonomicznego potwierdza gęsta sieć kościołów i kamiennych domów romańskich. Elementem o podstawowym znaczeniu stał się obszerny prawobrzeżny plac targowy²⁹, rozpościerający się od krawędzi terasy Wełtawy na zachodzie do Tynskiego Dworu na wschodzie. Ten ostatni był założeniem obronnym, służącym obsłudze i kontroli handlu³⁰. Pierwotny kształt targu uległ zmianie w pierwszej połowie XIII w. Jego zachodnią część, a także północną i południową krawędź zabudowano drewnianymi lub kamiennymi domami kupców. Parcele, na których domy budowano, były wytyczone bez ścisłych modułów mierniczych. Ostatecznie ukształtowany plac targowy miał plan nieregularnego czworoboku, od którego odchodziło siedem ulic.

Gwałtowny rozwój osadnictwa podporządkowanego handlowi i rzemiosłu na terasie staromiejskiej przyniósł znaczące zmiany w strukturze topograficznej protomiejskiej Pragi. Rozkład pierwotnej struktury wytworzonej wokół ośrodków władzy nastąpił tam szybciej niż w innych miastach Europy Środkowo-Wschodniej. Duże centrum gospodarcze ukształtowało się jeszcze przed reformą miejską regulującą prawną sytuację gminy. Jego ponadregionalne znaczenie powodowało, iż Praga pierwszej połowy XIII w. była nie tylko polityczną i religijną stolicą państwa, ale także ponadregionalnym centrum gospodarczym.

Uzupełnieniem obrazu protomiejskiej Pragi były ośrodki życia klasztornego. Przy kościele św. Jerzego na Hradzie funkcjonował najpóźniej od końca X wieku klasztor benedyktynek. Kanonicy regularni osadzeni zostali przy katedrze św. Wita po roku 1060. Murowane relikty klasztoru wiążą się z bryłą kościoła przebudowaną wówczas z inicjatywy księcia Spitygněva II do formy bazylikowej. Zabudowa klasztoru dostawiona została do północno-wschodniej części bazyliki³¹. Drugi praski klasztor kanoników wiązał się z kolegiatą św. Piotra na Vyšehradzie, jego formy jednak nie znamy. Poza ośrodkami władzy i biskupstwem działało w Pradze kilka wspólnot zakonnych o mocno zróżnicowanym charakterze. Na północno-zachodnim obrzeżu wczesnej aglomeracji powstał klasztor Strahov z kościołem Marii Panny. Założono go około 1040 r. dla niezidentyfikowanego dotąd konwentu, zamienionego szybko przez premonstrantów ze Steinfeld w Bawarii³². Na lewym brzegu przeprawy przez Wełtawę zbudowano w drugiej

²⁷ P. Juřina, *Objev kamenného románského paláce na Novém Městě pražském — Entdeckung eines steinernen romanischen Palastes in der Prager Neustadt*, Forum Urbes Medii Aevi, t. III, Brno 2006, s. 170–177; P. Juřina, V. Kašpar, J. Podliska, *Promena v rezidenční čtvrti*, [w:] *Náměstí Republiky, výzkum století*, red. P. Juřina, Praha 2009, s. 44–48.

²⁸ J. Zavřel, J. Žegklitz, *Zlatý prsten s gemou*, „Kámen”, t. 13, 2007, nr 3, s. 7–11; Z. Dragoun, P. Juřina, V. Kašpar, „*Mesto tři kostelu*” (*Petrská čtvrť a jej role v románské Praze*), [w:] *Náměstí Republiky...*, s. 54–65; K. Kašák, J. Valkony, J. Militký, *Kupci či řemeslníci? (nejstarší sídlištní horizont)*, tamże, s. 35–38; V. Kašpar, J. Žeklitz, *O prstenu žida Mojzise, syna Salamounova*, tamże, s. 52–53.

²⁹ H. Ječný i in., op. cit., s. 246–247.

³⁰ L. Hrdlička, Z. Dragoun, J. Richterová, *Praha I-Staré Město...*; L. Hrdlička, *Týnský dvůr...*

³¹ T. Durdík, P. Chotěbor, J. Muk, *Klášter kostela pražského na Pražském hradě*, „Archaeologica Pragensia”, t. 5, 1984, s. 113–124.

³² P. Sommer, *K začátkům premonstrátské kanonie v Praze na Strahově*, tamże, s. 97–102; P. Vlček, P. Sommer, D. Foltyn, *Encyklopedie českých klášteru*, Praha 1997, s. 442–451.

Ryc. 2. Wrocław, struktura osadnicza w początku XIII w.: a — rzeka, b — wał grodu, c — główne drogi, d — osadnictwo na podstawie źródeł archeologicznych, e — osadnictwo na podstawie źródeł pisanych, f — kościoły, g — kościoły o lokalizacji przybliżonej, h — cmentarz, i — siedziba księcia, j — targ, k — karczma, l — przybliżona lokalizacja dworów możnych; 1 — gród z kaplicą św. Marcina; 2 — katedra św. Jana; 3 — opactwo augustianów z kościołem Marii Panny; 4 — opactwo premonstratensów z kościołem św. Wincentego; 5 — kościół św. Michała; 6 — kościół św. Piotra; 7 — kościół św. Wojciecha; 8 — kościół św. Marii Egipcjanki; 9 — kościół św. Maurycego; 10 — kościół św. Mikołaja; 11 — miejsce dorocznego targu przed kościołem św. Wincentego; 12 — przybliżona lokalizacja targu w osadzie lewobrzeżnej; 13 — dwór palatyna Piotra Włostowica; 14 — przybliżona lokalizacja dworu komesa Mikory (własność cystersów z Lubiąży); 15 — przybliżona lokalizacja dworu Gerunga; 16 — osada rzemieślniczo-targowa; 17 — osada żydowska; 18 — osada Walonów; 19 — karczma „Na Bytyniu”; 20 — karczma *Birvechnik*; 21 — karczma *ad fine pontis*; 22 — karczma opactwa augustianów; 23 — kościół św. Marii Magdaleny.

Oprac. J. Piekalski na podstawie danych z: M. Młynarska-Kaletynowa, *Wrocław w XII–XIII wieku...*; rys. N. Lenkow

Fig. 2. Wrocław (Breslau), settlement structure in the early 13th c.: a — the river, b — the stronghold wall, c — main roads, d — settlements according to archaeological sources, e — settlements according to written sources, f — churches, g — assumed locations of churches, h — the cemetery, i — the Duke's residence, j — a market place, k — an inn, l — assumed locations of magnate residences. 1 — the stronghold with St Martin's chapel; 2 — St John's cathedral; 3 — the Augustinian abbey with the church of the Virgin Mary; 4 — the Premonstratensian abbey with St Vincent's church; 5 — St Michael's church; 6 — St Peter's church; 7 — St Adalbert's church; 8 — the church of St Mary of Egypt; 9 — St Maurice's church; 10 — St Nicholas' church; 11 — the market place in front of St Vincent's church; 12 — the assumed location of the market place on the left bank of the river; 13 — the manor of palatine Piotr Włostowic; 14 — the approximate location of comes Mikora's manor (property of the Cistercians of Lubiąż); 15 — the approximate location of Gerung's manor; 16 — a craft and trade settlement; 17 — the Jewish settlement; 18 — the settlement of Walloons; 19 — the „Na Bytyniu” inn; 20 — the *Birvechnik* inn; 21 — the *ad fine pontis* inn; 22 — the Augustinian abbey inn; 23 — St Mary Magdalene's church.

Compiled by J. Piekalski, based on: M. Młynarska-Kaletynowa, *Wrocław w XII–XIII wieku...*; drawn by N. Lenkow

połowie XII w. warowną komandorię Joannitów³³. W początkach XIII w. na Połici pojawili się niemieccy rycerze szpitala Marii Panny³⁴, a przy kościele św. Wawrzyńca przy południowo-zachodniej krawędzi terasy staromiejskiej templariusze³⁵.

Niektórym osadom wczesnej aglomeracji praskiej nie jesteśmy w stanie przypisać gospodarki nieagrarniej. Powstawały one od X wieku, głównie wzdłuż lewobrzeżnej krawędzi doliny Wełtawy, stanowiąc rolniczą strefę protomiasta. Cechą wyróżniającą większość z nich była obecność niewielkich kościołów romańskich³⁶.

We Wrocławiu, inaczej niż w Pradze i Krakowie, gród inicjujący rozwój protomiasta umieszczono na nisko położonej wyspie rzecznej, zwanej później Ostrowem Tumskim (ryc. 2). Podstawą wyboru miejsca były naturalne warunki obronne w specyficznie rozbudowanej sieci hydrograficznej, tworzonej tam przez rozbitą na wiele koryt Odrę i kilka jej dopływów³⁷. In-

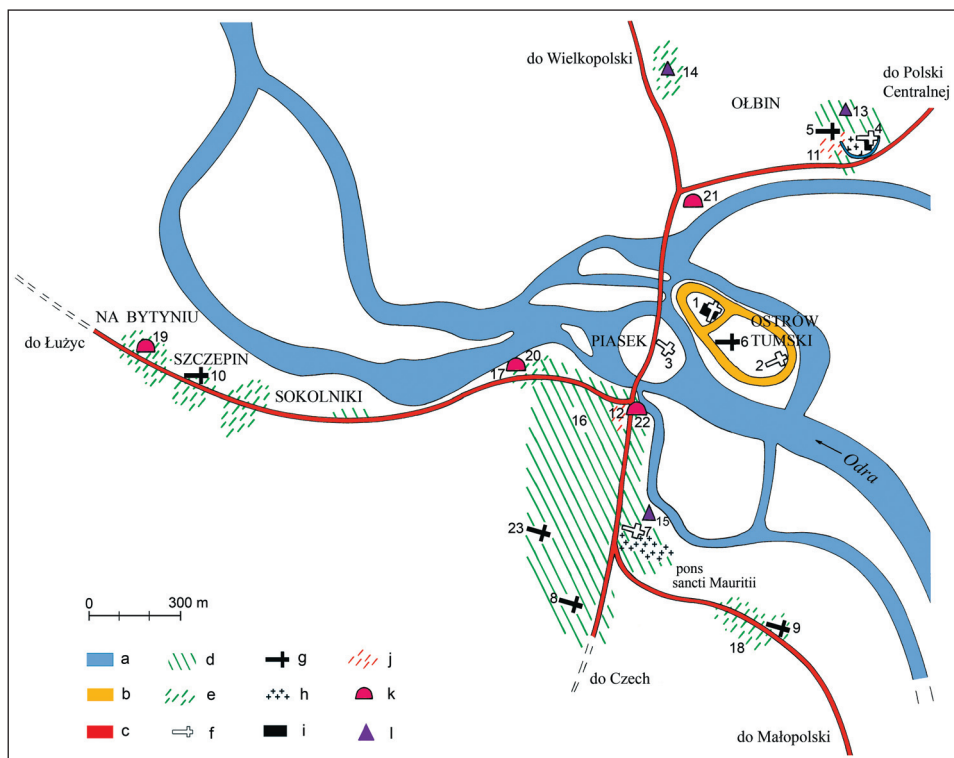
³³ V. Huml, Z. Dragoun, R. Nový, op. cit., s. 55.

³⁴ M. Bureš, V. Kašpar, L. Špaček, P. Vařeka, op. cit., s. 7; Z. Dragoun, P. Juřina, V. Kašpar, op. cit., s. 58.

³⁵ I. Borkovský, *Objev rotundy a templářského kostela sv. Vavřince, výzkum v kostele sv. Anny v Praze I*, „Časopis Národního musea”, t. 126, 1957, s. 74; V. Huml, Z. Dragoun, R. Nový, op. cit., s. 50.

³⁶ V. Huml, Z. Dragoun, R. Nový, op. cit., s. 42, ryc. 2.

³⁷ R. Leonhard, *Die Entwicklung der Stromlage der Oder bei Breslau*, [w:] *Breslau. Lage, Natur und Entwicklung. Eine Festgabe dem XIII. Deutsche Geographentage*, Breslau 1901, s. 39–47; J. Badura, *Geomorfologiczne uwarunkowania lokalizacji lewobrzeżnego Wrocławia*, [w:] *Ulice średniowiecznego Wrocławia*, red. J. Piekalski, K. Wachowski, Wratislavia Antiqua, t. 11, Wrocław 2010, s. 15–45.

tensywny rozwój zabudowy grodu w wiekach XI–XII powodowany był obecnością ośrodków władzy — państwowej w północno-zachodniej i kościelnej w południowo-wschodniej części wyspy³⁸.

Osadnictwo rzemieślniczo-targowe zajęło we Wrocławiu tereny na lewym brzegu Odry. Stało się tak na przekór faktowi, iż największe wydarzenie handlowe tego protomiasta — doroczny targ św. Wincentego — zorganizowano w przeciwnej części zespołu osadniczego, na prawobrzeżnym Ołbinie³⁹. Pierwsze ślady użytkowania strefy lewobrzeżnej można datować na koniec XI lub początek XII w., jednak intensywny rozwój zabudowy nastąpił dopiero w drugiej połowie XII, a zwłaszcza w początkach XIII w.⁴⁰ Osada zajęła obszar przy głównej przeprawie odrzańskiej, a jej zasięg na południe nie przekraczał w XII w. 400 m, tzn. maksymalnie do powstałego przed połową tego stulecia kościoła św. Wojciecha. Szerokość wzdłuż linii brzegowej wynosiła wówczas około 300 m. Od południa osadę ograniczało obszerne, lecz ekstensywnie wykorzystane pole cmentarne, rozciągnięte od strefy kościoła św. Wojciecha na wschodzie

³⁸ J. Kaźmierczyk, *Ku początkom Wrocławia, cz. 1: Warsztat budowlany i kultura mieszkalna Ostrowa Tumskiego od X do połowy XI wieku*, Wrocław–Warszawa 1991–1995, s. 31–45, ryc. 6; A. Limisiewicz, R. Mruczek, *Fara św. Magdaleny na tle przemian przestrzennych wczesnego Wrocławia*, [w:] *Śródmiejska katedra. Kościół św. Marii Magdaleny w dziejach i kulturze Wrocławia. Dom der Innenstadt, Magdalenenkirche in Breslau Kultur und Geschichte*, red. B. Czechowicz, Wrocław 2010, s. 56–65.

³⁹ M. Młynarska-Kaletynowa, *Wrocław w XII–XIII wieku. Przemiany społeczne i osadnicze*, Wrocław 1986, s. 44.

⁴⁰ K. Marcinkiewicz, M. Mackiewicz, J. Piekalski, *Excavations at Nowy Targ (New Market) Square in Wrocław, preliminary report*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 55, 2013, s. 303–318; J. Piekalski, *Praga, Wrocław i Kraków...*, s. 44–45.

do kościoła św. Elżbiety na zachodzie. Można z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że topograficzna pozycja pola cmentarnego wpłynęła na wybór miejsca pod budowę wrocławskich kościołów — w połowie XII wieku św. Wojciecha, na przełomie XII i XIII wieku św. Marii Magdaleny i przed połową XIII wieku św. Elżbiety⁴¹.

Podstawą wniosku o ożywieniu osadnictwa lewobrzeżnego na przełomie XII i XIII w. są datowane na ten czas nawarstwienia kulturowe. Stara osada powiększyła swoją powierzchnię o pas gruntu szerokości około 250 m, przylegający do niej od południa i południowego zachodu. Południowy zasięg osadnictwa przedlokacyjnego zamyka strefa przy kościele św. Marii Egipcjanki, położonym około 250 m na południe od kościoła św. Wojciecha. Argumenty o jego przedlokacyjnym datowaniu przedstawia Marta Młynarska-Kaletynowa⁴². Północno-zachodni kraniec osady wyznaczała od przełomu XII i XIII wieku strefa zajęta przez gości żydowskich⁴³. W starszej literaturze przyjmowano, że już w drugiej połowie XII wieku pojawili się we Wrocławiu osadnicy walońscy⁴⁴. Ich osada miała zamykać protomiasto od strony południowo-wschodniej, a jej punkt centralny stanowił kościół św. Maurycego, wymieniony po raz pierwszy w latach 1226–1234⁴⁵. Wyniki badań archeologicznych prowadzonych przy kościele nie dostarczyły tak wczesnych materiałów związanych z osadą⁴⁶. Bardziej prawdopodobne jest, że wzbogaciła ona strukturę protomiejskiego Wrocławia w pierwszych dziesięcioleciach XIII w.

Rzemieślniczy charakter powiększonej osady lewobrzeżnej, łączonej ze wzmiankowaną *civitas Vratislaviensis*, potwierdzają bogate źródła archeologiczne. Stwierdzono tam ślady obróbki żelaza i metali kolorowych łącznie ze złotem, wytwórczości ze skóry, z drewna, kości i poroża. Działalność ta odbywała się w uporządkowanej zabudowie o zróżnicowanych konstrukcjach. Przeważała konstrukcja szkieletowa domów, do tej pory na Śląsku obca, transponowana z Zachodu. W planie osady nie stwierdzono jednak wydzielonych działek mieszczańskich⁴⁷.

Prawy brzeg Odry we Wrocławiu wykorzystywany był epizodycznie od VIII wieku, jednak o stałym osadnictwie mówić możemy dopiero od wieku XI. Z przekazów pisanych wiemy, że w XII wieku osada ta towarzyszyła umocnionej siedzibie możnowładczego rodu Włostowiców. Gdzieś w zachodniej części Olbina mieściła się natomiast siedziba komesa Mikory, przekazana w 1175 r. opactwu cystersów z Lubiąża. Z Włostowicami wiążą się początki dwóch dużych klasztorów współtworzących strukturę osadniczą wrocławskiego protomiasta. W latach dwudziestych lub trzydziestych XII w. z inicjatywy palatyna Piotra rozpoczęto na Olbinie budowę opactwa benedyktynów⁴⁸. Romańska bazylika klasztorna, wzniesiona ze ślązkiego granitu,

⁴¹ J. Piekalski, *Die Lokation Breslaus als archäologisches Forschungsproblem*, [w:] *Rechtsstadtgründungen im mittelalterlichen Polen*, red. E. Mühle, Köln–Weimar–Wien 2011, s. 150–152; M. Wojcieszak, *Nekropolie średniowiecznego Wrocławia*, Wratislavia Antiqua, t. 15, Wrocław 2012.

⁴² M. Młynarska-Kaletynowa, op. cit., s. 69–70.

⁴³ Tamże, s. 51–58; M. Wodziński, *Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII–XVIII wieku*, Wrocław 1996, s. 39, 163, 167–172.

⁴⁴ T. Goerlitz, *Die Breslauer Wollwebersiedlung*, „Beiträge zur Geschichte der Stadt Breslau”, t. 2, 1936, s. 110–123; M. Młynarska-Kaletynowa, op. cit., s. 59–65.

⁴⁵ M. Goliński, *W poszukiwaniu korzeni mieszkańców Ulicy Galijskiej w XIV i na początku XV w.*, [w:] *Dzieje parafii św. Maurycego na Przedmieściu Olawskim we Wrocławiu. Od początków osady walońskiej — poprzez czas Festung Breslau — do współczesności*, red. R. Żerelik, Wrocław 2007, s. 31–38; M. Słoń, *Początki osady walońskiej i kościoła Św. Maurycego we Wrocławiu*, tamże, s. 11–20.

⁴⁶ M. Konczewska, J. Piekalski, *Problem lokalizacji średniowiecznej osady Walonów we Wrocławiu w świetle ostatnich badań archeologicznych*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 50, 2008, s. 241–258.

⁴⁷ J. Kaźmierczyk, *Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu*, Wrocław 1966–1970, cz. 2, s. 83–186; *Wschodnia strefa Starego Miasta we Wrocławiu w XII–XIII wieku. Badania na placu Nowy Targ*, red. C. Buško, Wrocław 2005; K. Marcinkiewicz i in., op. cit.

⁴⁸ C. Lasota, J. Piekalski, *Der Bauplatz der romanischen Benediktinerabtei in Wrocław-Olbin (Breslau-Elbing)*, „Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters”, t. 18/19, 1990/1991, s. 117–134.

miała wielkość odpowiadającą kościołom katedralnym. Towarzyszący jej cmentarz służył ludności świeckiej, informując tym samym o protoparafialnej funkcji opactwa. Klasztor był także w posiadaniu karczmy i innych urzędzeń handlowych, zmieniających później kilkakrotnie właściciela⁴⁹. Drugi klasztor, przeznaczony dla augustianów, zbudowano na wyspie Piasek, sąsiadującej z Ostrowem Tumskim od zachodu. W czasach poprzedzających powstanie gminy mieszczańskiej oba klasztory pełniły istotną funkcję w organizacji protomiejskiego handlu⁵⁰. W fazie przedlokacyjnej powstał także klasztor dominikanów, którym przekazano istniejący już kościół św. Wojciecha⁵¹.

Jednym z istotnych czynników decydujących o lokalizacji protomiejskiego zespołu krakowskiego były obronne walory wzgórza Wawel — wybitnej jurajskiej skały wapiennej wyniesionej nad zalewową terasę Wisły. Na niej właśnie, na powierzchni około 5 ha, rozwinął się w X–XI w. gród koncentrujący władzę świecką i biskupstwo. Dalsze zasadnicze elementy struktury miasta zajęły przylegającą do Wawelu od północy, uformowaną w obszerny cypel terasę średnią, zwaną też Stożkiem Prądnika (ryc. 3). Szerokość cypla w strefie zasiedlonej wynosi od około 180 m na południu do około 800 m na północy⁵². Podobnie jak w Pradze i Wrocławiu, krakowski gród koncentrował ośrodki władzy świeckiej i kościelnej. Związany z nimi zespół kamiennych budowli romańskich zdaje się być najbardziej imponujący w tej części Europy⁵³.

W IX lub w pierwszej połowie X wieku na północ od Wawelu, w południowej części Stożka Prądnika, powstało suburbium Okół. Według przedstawionej ostatnio koncepcji Jacka Poleskiego, suburbium to należałoby traktować jako jeden z członów grodu⁵⁴. Jego lokalizacja wynikała z warunków oferowanych przez morfologię terenu, a powierzchnia wynosiła około 10 ha. Równoleżnikowy zasięg przy południowej krawędzi wynosił około 180–200 m, a przy północnej przekraczał 300 m, wykorzystując całą szerokość terenu wyniesionego ponad terasę zalewową Wisły. Północny zasięg suburbium, w odległości około 450 m od Wawelu, ograniczono fosą i palisadą⁵⁵. Znaczenie Okołu obrazują powstałe tam przedlokacyjne kościoły św. Andrzeja i św. Marii Magdaleny oraz domniemane św. Marcina, św. Idziego i św. Piotra Apostoła, a w XIII w. na przedpolu Okołu kościoły Wszystkich Świętych i św. Trójcy⁵⁶. Ten ostatni

⁴⁹ M. Młynarska-Kaletynowa, *Wrocław w XII–XIII wieku...*, s. 39–44; J. Piekalski, *Wrocław średniowieczny. Studium kompleksu osadniczego na Ołbinie w wiekach VII–XIII*, Wrocław 1991, tam odniesienia do źródeł i literatura.

⁵⁰ I. Rabęcka-Brykczyńska, *Jatki rzeźnicze w Polsce w XIII–XIV w.*, [w:] I. Rabęcka-Brykczyńska, T. Sobczak, *Z problematyki badań nad produkcją i konsumpcją żywności w Polsce*, Wrocław 1984, s. 18–21; M. Goliński, *Podstawy gospodarcze mieszczaństwa wrocławskiego w XIII wieku*, Wrocław 1991, s. 8–19.

⁵¹ J. Piekalski, *Städtebildende Funktion der religiösen Zentren im binnenländischen Teil Mitteleuropas bis zum 14. Jahrhundert*, „Siedlungsforschung. Archäologie — Geschichte — Geographie”, t. 20, 2002, s. 133–150.

⁵² Z. Pianowski, *Wawel obronny. Zarys przemian fortyfikacji grodu i zamku krakowskiego w X–XIX w.*, Kraków 1991, s. 29; J. Firlet, *Wyniki nowych badań nad konstrukcją i chronologią walów obronnych na Wawelu*, „Archaeologica Historica”, t. 19, 1994, s. 274–277; J. Poleski, *Wczesnośredniowieczne grody w dorzeczu Dunajca*, Kraków 2004, s. 393; tenże, *Małopolska w VI–X wieku. Studium archeologiczne*, Kraków 2013, s. 57.

⁵³ J. Firlet, Z. Pianowski, *Wawel do roku 1300*, [w:] *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, red. J. Wyrozumski, Kraków 2007, s. 45–66; tychże, *Nowe odkrycia i interpretacje architektury przedromańskiej i romańskiej na Wawelu*, [w:] *Architektura romańska w Polsce. Nowe odkrycia i interpretacje*, red. T. Janiak, Gniezno 2009, s. 251–278.

⁵⁴ J. Poleski, *Małopolska w VI–X wieku...*, s. 69.

⁵⁵ K. Radwański, *Kraków przedlokacyjny. Rozwój przestrzenny*, Kraków 1975, s. 57–140; B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV w.*, Kraków 2004, cz. 1, s. 134.

⁵⁶ M. Bicz-Suknarowska, W. Niewalda, H. Rojkowska, *Zabudowa ulicy Kanoniczej na tle urbanistyki średniowiecznego Okołu*, [w:] *Sztuka około 1400. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Poznań, listopad 1995*, red. T. Frankowska, Warszawa 1996, ryc. 1; W. Zin, W. Grabski, *Wczesnośredniowieczne budowle Krakowa w świetle ostatnich badań*, „Rocznik Krakowski”, R. 38, 1996, s. 53–57; E. Zaitz, *Early slavic and*

Ryc. 3. Kraków. Struktura osadnicza przed połową XIII w.: a — wał grodu na Wawelu około połowy XI w., b — rekonstruowany przebieg wału na Wawelu w drugiej połowie XI–pierwszej połowie XIII w., c — wał suburbium Okół, d — sucha fosa, e — budowle preromańskie i romańskie, f — kościoły romańskie o przybliżonej lokalizacji, g — wczesnogotyckie kościoły i klasztory, h — strefa zasiedlona przed XI w., i — strefa zasiedlona w XI w., j — strefa zasiedlona w XII i pierwszej połowie XIII w., k — rekonstruowana sieć dróg; l — grób, m — depozyt grzywnien żelaznych, n — połączone karolińskie okucie rzemienia z drugiej połowy VIII w., o — brązowy kolczyk wielkomorawski, p — staromadziarskie brązowe okucie pasa z późnego IX–pierwszej połowy X w., r — żelazna ostroga z zaczepami haczykowatymi, s — relikty budynków drewnianych. Budowle murowane: 1 — kościół św. Feliksa i Adaukta, 2 — rotunda dwuapsydowa, 3 — tzw. „budowla czworokątna”, 4 — I i II „katedra” (św. Wacława), 5 — kościół św. Marii Egipcjanki, 6 — romańskie palatium z kaplicą, 7 — wieża, 8 — kaplica na północ od katedry, 9 — kościół św. Michała, 10 — rotunda przy Wieży Sandomierskiej, 11 — kaplica przy Smoczej Jamie, 12 — kościół św. Andrzeja, 13 — kościół św. Marii Magdaleny, 14 — kościół św. Idziego, 15 — kościół św. Marcina, 16 — kościół św. Piotra, 17 — kościół św. Wojciecha, 18 — kościół Najświętszej Marii Panny, 19 — kościół św. Jana, 20 — pierwotny kościół Trójcy Świętej, 21 — kościół św. Franciszka, 22 — tzw. kapitularz klasztoru dominikanów, 23 — wczesnogotycki kościół Trójcy Świętej.

Według: J. Poleski, *Grody państwowe na terenie Małopolski od IX do połowy XIII wieku*, [w:] *LAPIDES VIVENTES. Zaginiony Kraków wieków średnich. Księga dedykowana Profesor Klementynie Żurowskiej*, Kraków 2005, s. 29–50

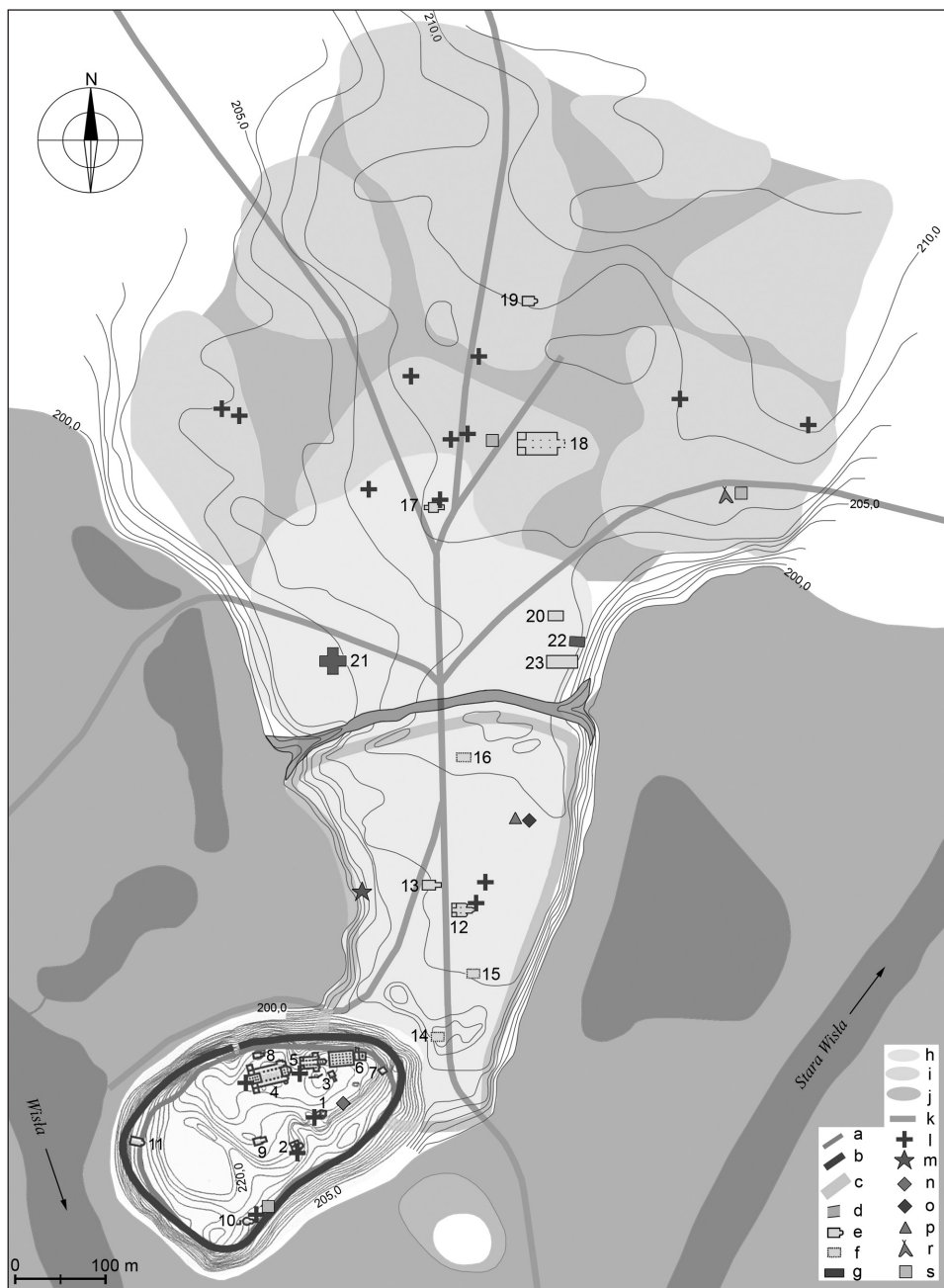
Fig. 3. Cracow, the structure of settlement before the mid-13th c.: a — the embankment of the Wawel stronghold in the mid-11th c., b — the approximate location of the Wawel embankment in the 2nd half of the 11th c.– first half of the 13th c., c — the embankment of the Okół suburb, d — a dry moat, e — pre-Romanesque and Romanesque buildings, f — Romanesque churches — approximate locations, g — early-Gothic churches and monasteries, h — the area settled before the 11th c., i — the area settled in the 11th c., j — the area settled in the 12th and 1st half of the 13th c., k — a reconstructed road network, l — a grave, m — a deposit of iron artefacts, n — a gilded Carolingian ferrule from the 2nd half of the 8th c., o — a bronze earring from Great Moravia, p — an old-Magyar bronze belt ferrule from the late 9th–1st half of the 10th c., r — an iron spur with hooks, s — relics of wooden buildings. Masonry constructions: 1 — the church of St Felix and Adaukt, 2 — the two-apsed rotunda, 3 — the so-called “four-cornered building”, 4 — the 1st and 2nd cathedral (St Wenceslas’), 5 — the church of St Mary of Egypt, 6 — the Romanesque palatium with a chapel, 7 — the tower, 8 — a chapel north of the cathedral, 9 — St Michael’s church, 10 — the rotunda at the Sandomierska Tower, 11 — the chapel at Smocza Jama, 12 — St Andrew’s church, 13 — St Mary Magdalene’s church, 14 — St Giles’ church, 15 — St Martin’s church, 16 — St Peter’s church, 17 — St Adalbert’s church, 18 — the church of the Virgin Mary, 19 — St John’s church, 20 — the initial location of the church of the Holy Trinity, 21 — St Francis’ church, 22 — the so-called chapter-house of the Dominican monastery, 23 — the early-Gothic church of the Holy Trinity.

After: J. Poleski, *Grody państwowe na terenie Małopolski od IX do połowy XIII wieku*, [in:] *LAPIDES VIVENTES. Zaginiony Kraków wieków średnich. Księga dedykowana Profesor Klementynie Żurowskiej*, Kraków 2005, pp. 29–50

uważany jest za najstarszy parafialny kościół Krakowa⁵⁷. Murowanej architekturze sakralnej towarzyszyły drewniane budynki mieszkalne w formie półziemianek, w obrębie których po-

Vistulian tribal settlements on the left bank of Krakow, [w:] *Kraków w chrześcijańskiej Europie X–XIII w. Katalog wystawy (Krakow in Christian Europe, 10th–13th c. Catalogue of the exhibition)*, Kraków 2006, s. 229–245; M. Bober, *Architektura przedromańska i romańska w Krakowie. Badania i interpretacje*, Rzeszów 2008; zob. też rec. D. Niemiec, M. Szyma, „Biul. Hist. Sztuki”, t. LXXI, 2009, nr 4, s. 590–595.

⁵⁷ *Rocznik Kapituły Krakowskiej*, [w:] *Najdawniejsze roczniki krakowskie i kalendarz*, wyd. Z. Kozłowska-Budkowa, Monumenta Poloniae Historica, [t.] 5, Warszawa 1978, s. 19; H. Münch, *Kraków do roku 1257 włącznie*, „Kwart. Architektury i Urbanistyki”, t. 3, 1958, s. 1–40; J. Rajman, *Kraków. Zespół osadniczy, proces lokacji, mieszczanie do roku 1333*, Kraków 2004, s. 154; M. Szyma, *Kościół i klasztor dominikanów w Krakowie. Architektura zespołu klasztornego do lat dwudziestych XIV wieku*, Kraków 2004.

świadczono konstrukcje zrębowe⁵⁸. Działalność rzemieślnicza jest tam dość słabo potwierdzona badaniami archeologicznymi. W strefie bezpośrednio sąsiadującej z fosą suburbium uzyskano

⁵⁸ K. Radwański, *Kraków przedlokacyjny...*, s. 57–149; tenże, *40 lat istnienia archeologicznej służby konserwatorskiej oraz 40 lat badań archeologicznych w Krakowie*, „Materiały Archeologiczne”, t. 28, 1995, s. 11–13.

ślady obróbki żelaza. Nieco mocniejsze podstawy ma koncepcja o targu na placu między kościołami św. Andrzeja i św. Marii Magdaleny. Wniosek o jego obecności oparty jest na znalezisku bruku kamiennego i kilku ołowianych odważników oraz monet⁵⁹. Wskazuje się także na obecność w suburbium siedzib możnowładczych i rycerskich⁶⁰. Prawdopodobnie z nimi, a nie tylko z kupcami wiąże się znaleziska elitarne, w tym wielki depozyt żelaznych płacideł, datowany na IX w.⁶¹

W XI wieku północną część protomiejskiego Krakowa — strefę późniejszego miasta lokacyjnego — zajmowało rozległe pole cmentarne⁶². Co najmniej do końca XI wieku nekropola ta wypełniała potrzeby krakowskiego zespołu osadniczego. W jej obrębie powstał w XII wieku kościół św. Wojciecha (być może poprzedzony budowlą drewnianą), a w latach dwudziestych XIII w. kościół Najświętszej Marii Panny. Po tym czasie funkcję grzebalną przejęły mniejsze cmentarze przy licznych w Krakowie kościołach.

Obszar obecnego Starego Miasta zajęty został przez zabudowę nie wcześniej niż w XII w., tworząc w pierwszych dziesięcioleciach następnego stulecia nową rzemieślniczo-targową strefę protomiasta⁶³. Lokalizacja targu z tej fazy rozwoju miasta nie jest znana. Możliwe, że mieścił się w pobliżu parafialnego kościoła św. Trójcy⁶⁴. Wiemy, że w latach dwudziestych–trzydziestych XIII wieku istniała w obrębie osady gmina niemieckojęzycznych *hospites*, dla której parafią był zbudowany wówczas kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny⁶⁵. Organizacji tej gminy nie znamy. Wiemy jednak, że była reprezentowana przez własnego sołtysa (*scultetus*) wymienianego w źródłach pisanych w latach dwudziestych, a więc w przybliżeniu równoległe do czasu powstania parafii dla nowo organizowanej gminy⁶⁶.

Gospodarcze podstawy funkcjonowania osady wyjaśnione zostały w znacznym stopniu wynikami badań archeologicznych. W pobliżu kościoła św. Trójcy potwierdzono metalurgię żelaza i metali kolorowych⁶⁷. Podobne ślady produkcyjne towarzyszyły drewnianej zabudowie w północno-wschodniej części późniejszego Rynku. Zabytki ruchome, w tym odważniki i monety, zdają się potwierdzać także działalność handlową. Osada zniszczona została wczesną wiosną 1241 r. w trakcie najazdu mongolskiego⁶⁸.

⁵⁹ J. Jamroz, *Układ przestrzenny miasta Krakowa przed i po lokacji 1257 r.*, „Kwart. Architektury i Urbanistyki”, t. 12, 1967, nr 1, s. 18; K. Radwański, *Kraków przedlokacyjny...*, s. 139–140, 274–275; tenże, *40 lat...*, s. 23.

⁶⁰ J. Rajman, *Kraków...*, s. 67–78.

⁶¹ E. Zaitz, *Wczesnośredniowieczne grzywny siekieropodobne z Małopolski*, „Materiały Archeologiczne”, t. 25, 1990, s. 142–178.

⁶² W. Głowa, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe na Rynku Głównym w Krakowie*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa”, t. 28, 2010, cz. 1, s. 129–144.

⁶³ C. Buško, *Z badań archeologicznych nad miastami południowej Polski. Rynek Główny w Krakowie w świetle prac przeprowadzonych w latach 2005–2007*, „Archeologia Historica”, t. 32, 2007, s. 226–227; C. Buško, W. Głowa, *Osada przedlokacyjna na Rynku krakowskim*, „Krzysztofory...”, t. 28, 2010, cz. 1, s. 145–152.

⁶⁴ J. Rajman, *Kraków...*, s. 154, 173–182; tenże, *Krakowska civitas sołtysów Piotra i Salomona*, [w:] *Spoleczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, red. S. Górzyński, Warszawa 2012, s. 47–68; M. Szyma, *Kościół i klasztor dominikanów...*, s. 191–206; J. Wyrozumski, *Lokacja czy lokacje Krakowa na prawie niemieckim*, [w:] *Kraków. Nowe studia...*, s. 121–152; A. Bojęś-Białasik, D. Niemiec, *Kościół i klasztor dominikanów w Krakowie w świetle badań archeologiczno-architektonicznych w latach 2010–2012*, [w:] *Sztuka w kręgu krakowskich dominikanów*, red. A. Markiewicz, M. Szyma, M. Walczak, Kraków 2013, s. 257–313.

⁶⁵ J. Firlet, A. Kadłuczka, Z. Pianowski, *Kościół Mariacki w Krakowie. Problem początków i przekształceń architektonicznych w średniowieczu (preliminaria badawcze)*, [w:] *II Forum Architecturae Poloniae Medievalis*, red. K. Stala, Kraków 2011, s. 335–352.

⁶⁶ J. Wyrozumski, *Lokacja czy lokacje...*, s. 126–127; J. Rajman, *Krakowska civitas...*

⁶⁷ K. Radwański, *Kraków przedlokacyjny...*, s. 151.

⁶⁸ C. Buško, W. Głowa, *Osada przedlokacyjna...*, s. 146–148.

Do policentrycznej aglomeracji wczesnego Krakowa zaliczyć trzeba także klasztor norbertanek, założony w XII wieku na kępach nad Wisłą, na zachód od Wawelu. Tworzył on zespół złożony z kościołów Salwatora, św. św. Jana i Augustyna, zabudowy klasztornej oraz towarzyszącej im osady⁶⁹. Pozornie nietypowym elementem przedlokacyjnego miasta były klasztory mendykankie.

W 1222 r., a więc 35 lat przed lokacją, kościół św. Trójcy przekazany został dominikanom⁷⁰. Prawa i obowiązki parafialne przejął w takiej sytuacji wspomniany już kościół Marii Panny⁷¹. W pobliżu, przy zachodnim odcinku granicy z Okołem, osadzono w 1237 r. franciszkanów, którzy zbudowali nowy kościół św. Franciszka⁷².

Uzupełnieniem obrazu wczesnego Krakowa były otaczające go osady, związane najczęściej z własnymi kościołami. Na północ od późniejszego miasta lokacyjnego powstała osada z kościołem św. Floriana⁷³. Na wschodniej krawędzi terasy lokalizuje się osadę Wesola z kościołem św. Mikołaja wzmiankowanym po raz pierwszy w 1229 r.⁷⁴ Osadnictwo przedlokacyjne stwierdzono także w kilku punktach na obrzeżach kompleksu protomiejskiego — na Piasku, na Kazimierzu, w Krzemionkach i na przeciwnym, prawym brzegu Wisły⁷⁵.

Wskazane przykłady trzech wybitnych protomiasł zdają się dobrze ilustrować mechanizm i efekty pierwszej fazy urbanizacji Europy Środkowo-Wschodniej. Podkreślimy przy tym, że chodzi o część kontynentu pozbawioną wcześniejszych wzorów cywilizacji miejskiej, pozostającą poza strefą intensywnych wpływów antycznych, poza granicami Cesarstwa Karolińskiego i z dala od wpływów Bizancjum. Struktura osadnicza była tu rzeczywistym odwzorowaniem aktualnych potrzeb społecznych i możliwości gospodarczych. Wyłączyła ze sposobu realizacji władzy i funkcjonowania umacniającego się Kościoła. Jeśli wpływy zewnętrzne są tu czytelne, to płynęły one z Zachodu wraz ze wzorem organizacji państwa i związanych z nim elit. Odbiciem tej realności były policentryczne zespoły osadnicze łączące centralne funkcje polityczne, religijne i gospodarcze.

W strukturze każdego z protomiasł mieścił się więc gród — ufortyfikowany ośrodek władzy świeckiej. Centrum kościelne — katedra z siedzibą biskupa — sąsiadowało z nim w obrębie tych samych umocnień. Nieagrarna gospodarka — rzemiosło i handel — działały w znacznym stopniu na potrzeby elit i były od nich zależne. Lokalizacja osad rzemieślniczo-targowych nie była skutkiem wolnego wyboru. Umieszczano je w sąsiedztwie grodu, niekiedy w warunkach

⁶⁹ K. Radwański, *Kraków przedlokacyjny...*, s. 247–259; T. Radwańska, *Krakowski kościół Najświętszego Salwatora po badaniach archeologicznych w latach osiemdziesiątych*, „Materiały Archeologiczne”, t. 27, 1993, z. 1, s. 380–396.

⁷⁰ *Rocznik Kapituły...*, s. 72; M. Szyma, *Kościół i klasztor dominikanów...*, s. 21–22.

⁷¹ J. Rajman, *Kraków...*, s. 157–158; J. Wyrozumski, *Lokacja czy lokacje...*, s. 130.

⁷² *Rocznik Krakowski, Rocznik Traski*, wyd. A. Bielowski, Monumenta Poloniae Historica, t. 2, Lwów 1872, s. 838; A. Włodarek, T. Węclawowicz, *Krakowski kościół OO. Franciszkanów w wieku XIII*, „Sprawozdania z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie”, t. 33, 1991, nr 2, s. 329–331; M. Szyma, *Relikty kamiennej budowy pod zachodnim skrzydłem klasztoru Franciszkanów w Krakowie*, [w:] *LAPIDES VIVENTES. Zaginiony Kraków wieków średnich. Księga dedykowana Profesor Klementynie Żurowskiej*, Kraków 2005, s. 149–157; W. Niewalda, H. Rojkowska, *Średniowieczny kościół franciszkanów w świetle ostatnich badań*, [w:] *Mendykanki w średniowiecznym Krakowie*, red. K. Ożóg, T. Gałuszka, A. Zajchowska, Kraków 2008, s. 272–298.

⁷³ J. Dzikówna, *Kleparz do 1528 r.*, „Biblioteka Krakowska”, t. 74, 1932; W. Zin, W. Grabski, op. cit., s. 59–62; K. Radwański, *Kraków przedlokacyjny...*, s. 231–232.

⁷⁴ J. Dzikówna, *Dzieje kościoła św. Mikołaja na Wesolej*, „Rocznik Krakowski”, R. 30, 1938, s. 133–172; W. Zin, W. Grabski, op. cit., s. 59–62; K. Radwański, *Kraków przedlokacyjny...*, s. 231–232.

⁷⁵ K. Radwański, *Kraków przedlokacyjny...*, s. 229–267; tenże, *40 lat...*, s. 13–15; B. Czopek, *Das frühmittelalterliche Kraków als städtisches Zentrum der Fürstenmacht — im Lichte der Ortsnamen*, [w:] *Burg, Burgstadt. Stadt. Zur Genese mittelalterlicher nichtagrarischer Zentren in Ostmitteleuropa*, red. H. Brachmann, Berlin 1995, s. 178–181.

niedogodnych dla budownictwa. Determinacja konkretnymi czynnikami geograficznymi w dużym stopniu powodowała, że każde z miast uzyskało odrębny i niepowtarzalny charakter.

Gród i nieagrarne suburbium, istotne w handlu ponadlokalnym, stanowiły główną oś protomiasta. Dodajmy jednak, że strukturę każdego z omawianych ośrodków współtworzyły klasztory, dwory świeckich możnych i osady rolnicze. Powstanie protomiasta z rozwiniętą strukturą było w każdym przypadku rozłożonym w czasie, skomplikowanym procesem. Kolejne segmenty zespołu powstawały w odpowiedzi na potrzeby i możliwości demograficzne, polityczne, militarne, religijne oraz gospodarcze. Protomiasta nie miały liniowej granicy. Nie powiemy więc, które z otaczających je osad winniśmy traktować jako stabilnie z nimi związane. Najstarsze protomiejskie nekropole mieściły się poza strefą zasiedloną i miały postać rozległego pola cmentarnego o niezbyt dużym zagęszczeniu grobów. Wydaje się, przynajmniej w przypadku Wrocławia i Krakowa, że kościoły zbudowano na istniejących już cmentarzach, obejmując je w ten sposób opieką i kontrolą.

Wprawdzie archeologia nie ma w stosowanej przez siebie metodzie dobrych narzędzi do etnicznej identyfikacji badanych społeczności, jednak łącząc fakty materialne i źródła pisane możemy sformułować wniosek, że w przedlokacyjnych protomiastach obecne były gminy obcych gości. Zarówno źródła pisane, jak i znaleziska archeologiczne sugerują ich przynależność do zamożnej warstwy społecznej. Zachodnioeuropejskie konstrukcje budowlane — kamienne, jak i drewniane — częściowo przynajmniej wiązać można z ludnością niemiecką, romańską i żydowską, potwierdzoną źródłami pisanymi dla drugiej połowy XII i pierwszych dziesięcioleci XIII wieku. To oni obsługiwali ponadlokalny handel, przynosili informacje istotne dla organizacji gospodarki, dla technologii rzemiosł, dla budownictwa, ale też dla ogólnie pojętego stylu życia i rozwoju cywilizacyjnego. Przy dzisiejszym poziomie wiedzy można zaryzykować tezę, że obecność przybyszów była jednym z warunków powstania i funkcjonowania protomiasta.

Egzystujące w ten sposób protomiasta były zjawiskiem społecznym i osadniczym odzwierciedlającym właściwe dla swego czasu potrzeby i uwarunkowania demograficzne, polityczno-prawne i ekonomiczne. Zmiana tych warunków w XIII wieku spowodowała kres ich istnienia w starej postaci i przeobrażenie do dyktowanej nowymi potrzebami formy, określanej przez nas jako miasta lokacyjne.

Adres Autora:

Prof. dr hab. Jerzy Piekalski

Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego

ul. Szewska 48

50-139 Wrocław

THE POLYCENTRIC STRUCTURES OF PROTO-CITIES IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE

The problem in defining the phenomenon of proto-cities, which preceded the phase of intensive urbanization in Central and Eastern Europe in the 13th c., reflects their actual qualities, which differed from those of later towns. Proto-cities came in several varieties, including post-antiquity ones on the Rhine and the Danube near the limes, sea trade emporia, and proto-cities crystallized around prominent centres of government. Those of the last group were usually situated inland and characteristically divided into several parts.

Although it is difficult to differentiate proto-cities definitively from other types of urbanization phenomena, it is possible to point out examples of best developed ones. In inland Central and Eastern Europe these include Prague, Wrocław (Breslau) and Cracow. Each of them played the central role in its region and was a heterogeneous multipartite structure located on big river. Each included fortified seats of government and bishopric, centres of non-agricultural economy, residences of magnates and convents, as well as agricultural settlements. Determined by particular natural conditions, each proto-city developed its own individual character.

The development of a proto-city was always a long and complex process. Its subsequently emerging segments had different functions, depending on the current economic situation and on political, military and religious needs. A proto-city had no linear borders and it is difficult to decide which of the surrounding settlements should be treated as permanently linked with it. The oldest proto-city cemeteries were located outside the populated zone; they were burial fields with scattered graves. It seems that in Wrocław and Cracow churches were built on already existing cemeteries to extend control over them.

On the basis of material facts and written sources it may be concluded that before the era of chartered towns proto-cities had communities of foreign guests; archaeological finds indicate that these were affluent groups. Western-style stone and wooden buildings can be linked with German, Romance and Jewish colonies, mentioned in written sources from the 2nd half of the 12th c. and the early decades of the 13th c. It was those communities that facilitated trade beyond the local level and transmitted information vital for economy, technology, crafts, building, lifestyle and general civilization progress.

Functioning in this way, proto-cities were a phenomenon reflecting the needs, as well as demographic, political, legal and economic conditioning of their time. Changes in those conditions that occurred in the 13th c. led to their transformation into chartered towns, a form more suited to new needs.

Translated by
Izabela Szymańska

